

STEVEN VERTOVEC*

A poszt-multikulturalizmus felé?

A diverzitás változó közösségei, feltételei és kontextusai**

Világszerte az elmúlt 30 év folyamán számos politikának általános céljává vált a tolerancia előmozdítása és a különböző csoportidentitások, különösen a bevándorlók és az etnikai kisebbségek identitásának tiszteletben tartása. A közös néven multikulturalizmusnak nevezett politikák olyan intézkedéseket szorgalmaznak, mint például a közösségi egyesületek és kulturális tevékenységek támogatása, a munkahelyi sokféleség figyelemmel kísérése, a pozitív képek ösztönzése a médiában, valamint a közszolgáltatások módosítása annak érdekében, hogy a kultúrán alapuló érték-, nyelvi és társadalmi gyakorlatok különbözőségeihez alkalmazkodjunk.

A 21. század első évtizedeiben a multikulturalizmust számos irányból komoly kihívások érik. A multikulturalizmus régebbi modelljeit elavultnak láttató legfontosabb fejlemények közül kiemelkedik a globális migráció változása, a nemzetállamokon átívelő új társadalmi formációk megjelenése, valamint a bevándorló és etnikai kisebbségi csoportok tartósan rossz társadalmi-gazdasági helyzete. E feltételek fényében és kiegészítéseként számos helyen – köztük Európában – széles körben elterjedt a multikulturalizmus elleni

*A szerző a Max-Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity munkatársa.

**A szöveg eredeti címe: Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. BACKGROUND PAPER, UNESCO WORLD REPORT ON CULTURAL DIVERSITY
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2451.2010.01749.x>

nyilvános diskurzus.¹ A politikai jobboldalon sok kritikus mára a multikulturalizmusra úgy tekint, mint a társadalmi összeomlás, az etnikai feszültségek, valamint a szélsőséges és a terrorizmus növekedésének legfontosabb előmozdítójára. A baloldalon, ahol többen régóta kétségbe vonták a birodalmi eszmével való látszólagos összeférhetőséget és az osztályalapú egyenlőtlenségekkel szembeni tudatos vaktságot, ma már a multikulturalizmus korábbi támogatói is felteszik a kérdést, hogy a multikulturalizmus modellje vajon hozzájárult-e a jóléti állam leépítéséhez és a közszolgáltatások kudarcához.

Mindezen okok miatt széles körben szorgalmazzák a multikulturalizmus újragondolását. Ez a tanulmány a multikulturalizmus körüli változó kontextusokat írja le, és azt tárgyalja, hogy valóban egy poszt-multikulturális világ felé mozdulunk-e el, ahogyan azt egyesek állítják. Emellett számos más kapcsolódó kérdéssel is foglalkozik, például azzal, hogy milyen változó diskurzusok övezik a multikulturalizmust? Mik jellemzik a bevándorlás új formáit? Hogyan alakították ezek az új bevándorlási formák a multikulturalizmus elméleteit? Milyen a bevándorlók kapcsolata a származási országukkal? És mindezen mintázatok hogyan járulnak hozzá ahhoz a jelenséghez, amelyet poszt-multikulturalizmusnak lehet nevezni?

A hagyományos multikulturalizmusnak és kritikáinak kulcsfontosságú aspektusait bemutató szakaszt követően a cikk a „szuperdiverzitás” feltételeit megteremtő migrációs trendeket, a diaszpóraidentitást és a transznacionalizmust, a közelmúlt multikulturalizmus-kritikus vitáit és az azokra hozott válaszigazságokat vizsgálja. A tanulmány következtetése az, hogy olyan poszt-multikulturális perspektívák vannak kialakulóban, amelyek egyszerre kívánják előmozdítani a sokszínűség elismerését és a kollektív nemzeti identitások fenntartását.

A multikulturalizmus

Történelmileg visszatekintve és figyelembe véve az olyan korszakokat, mint a gyarmati időszak, az Oszmán Birodalom és a Római Birodalom, megfigyelhetjük, hogy a nyelvileg, kulturálisan és

¹ L. Vertovec, Steven – Wessendorf, Susanne (eds.): *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010.

vallásilag heterogén csoportokból álló populációkban mindig felmerültek kérdések a kormányzásról, valamint tárgyalások a mindennapi gyakorlatokat és interakciókat illetően. A sokféleség szempontjait úgy kellett kezelni, hogy biztosítsák bizonyos csoportok el nem idegenedését (minimálisan a kormányzás vagy a politika végrehajtásának biztosításához), a konfliktusok korlátozását (legalábbis olyan módon, amely nem sértette a domináns csoportot), és általában a társadalom (vagy legalábbis a gazdaság) zavartalan működését. A 19. század második felében, az Európából a nyugati félteke felé irányuló vándorlás korában a bevándorlók befogadó országai számára viszonylag új diverzitáskezelési kérdések merültek fel, de az asszimiláció elvárása – vagy a társadalmi és kulturális különbségek nyilvános elvetése – nagyrészt uralkodó maradt. A 20. század utolsó felében – különösen a diszkrimináció csökkentésére irányuló intézkedéseket követelő sikeres polgári jogi mozgalmak ébredésekor – az újabb nagymértékű bevándorlási hullámok és a nagyobb közösségek letelepedése nyomán társadalmi, politikai és közszolgálati kihívások merültek fel. Ezek a kihívások számos nemzetállamot, helyi önkormányzati intézményt és vállalkozást, valamint az állami és a civil szektor szereplőit olyan politikák, strukturák és programok elfogadtatására sarkallták, amelyek az újonnan megjelenő sokféleség módozatait és azok szélesebb társadalomba való beilleszkedését célozzák.

A multikulturalizmus paradigmája

Ezeknek az együttesen multikulturalizmusként jellemzett, késő 20. századi intézményi kezdeményezéseknek több általános és közös célkitűzése volt. Ezek között szerepelt a csoportos képviselő lehetőségének biztosítása a helyi és nemzeti kormányzati szervezetben; intézmények átalakítása a pluralisztikus közszolgáltatások biztosítása céljából; az egyenlőség, a tisztelet vagy a tolerancia előmozdítása céljából bizonyos intézkedések bevezetése, különösen a domináns lakosság körében a kisebbségek irányába; források biztosítása a bevándorló csoportok hagyományainak és identitásainak megőrzésére (szemben az asszimilációval).

Több országban a multikulturalizmus továbbá magában foglalt olyan cselekvéseket is, mint a(z):

- *nyilvános elismerés*: az etnikai kisebbségi szervezetek, létesítmények és tevékenységek támogatása, valamint az ilyen szervezeteket egyesítő állami konzultatív testületek létrehozása;

- *oktatás*: gyakran olyan, az egyes etnikai és vallási kisebbségek értékvilágában érzékeny kérdésköröket érintve, mint az öltözködés vagy a nem; az etnikai kisebbségi tanulók háttérét tükröző tantervek készítése; az anyanyelvi oktatás és a nyelvtanulás támogatásának biztosítása, valamint saját iskolák (állami vagy másféle finanszírozású) létrehozása;

- *kulturálisan érzékeny gyakorlatok*, a szociális szolgáltatások, az egészségügyi szolgáltatók, valamint a rendőrség és a bíróságok számára kulturális szempontból érzékeny gyakorlatok, képzés és információ megalkotása;

- *nyilvános anyagok* (például egészségügyi promóciós kampányok) biztosítása több nyelven;

- *jog*: a kulturális kivételek elismerése törvények által (például a szikh turbán viselése bukósisak helyett a motorkerékpáron); eskütétel engedélyezése a Biblián kívül más szent könyvekre is; másféle házassági, válási és öröklési szokások elismerése; a kulturális gyakorlatok diszkriminációval és gyűlöletkeltéssel szembeni védelme;

- *vallási türelem*: a vallásgyakorlási helyszínek, temetők és temetési rítusok engedélyezése és támogatása; a vallásgyakorláshoz munkaszüneti időszak biztosítása;

- *étkezés*: a rituális állatölés engedélyezése; bizonyos étrendek (halal, kóser, vegetáriánus) biztosítása közintézményekben;

- *média*: a csoportokról közvetített képek figyelése a diszkrimináció és a sztereotípiák elkerülése érdekében; kisebbségi csoportok számára saját média biztosítása.

Az bizonyos, hogy a multikulturalizmus szakpolitikai és programszerű elemei nem azonos módon kerültek végrehajtásra az elsődleges célországokban (különösen Ausztráliában, Kanadában, az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Svédországban és Hollandiában). Az átfogó multikulturális napirendre vonatkozó politikák még országon belül sem mindig ugyanazokat a perspektívákat alkalmazták, és nem mindig voltak egységesek a célok és megközelítések. Ehhez hasonlóan a közbeszéd (politikai viták, média, közvéleménykutatások) is számos módon közelítette meg a témát. Ezzel összhangban Stuart Hall megjegyzi, hogy: az évek során

a „multikulturalizmus” fogalma diffúz, őrjítően szivacsos és pontatlan diskurzív területre kezdett hivatkozni: hamis útvonalak és félrevezető univerzumok vonulata lett belőle. Amit alatta értünk, az politikai stratégiák vad változatait takarja. Ennek megfelelően a konzervatív multikulturalizmus a többség szokásaiba olvasztja a másságot, a liberális multikulturalizmus az egyetemes állampolgárság igényének rendeli alá, a pluralista multikulturalizmus bezárja a másságot egy közösségileg szegmentált társadalmi rendbe, a kereskedelmi multikulturalizmus kizsákmányolja és fogyaszthatóvá teszi az egzotikus „másság” köntösében, az üzleti multikulturalizmus pedig a centrum érdekein keresztül kezeli a másságot.²

Mások a „radikális multikulturalizmus” vagy a „policentrikus multikulturalizmus”,³ a „lázado multikulturalizmus”,⁴ a „közterületi multikulturalizmus”,⁵ a „másság multikulturalizmusa”⁶ és a „kritikai multikulturalizmus”⁷ körüli elképzeléseket és programokat hangsúlyozzák. Gerard Delanty⁸ ehhez hasonlóan kilenc féle multikulturalizmust mutat be, Vertovec⁹ pedig a fogalom legalább nyolc különböző megközelítéséről ír.

A multikulturális politikák, struktúrák és programok megalkotása és alkalmazása számos problémát vet fel egy sor szakértő kritikus szerint az akadémia, a politika és a média világában. Némelyek arra mutatnak rá, hogy a multikulturalizmus hogyan vezet a kisebbségek marginalizációjához azáltal, hogy komoly kormányzati szándékok

² Hall, Stuart: The multicultural question. *Pavis Papers in Social and Cultural Research*, No. 4. Milton Keynes: Open University, 2001. 3.

³ Shohat, Ella - Stam, Robert: *Unthinking Eurocentrism: multiculturalism and the media*. New York: Routledge, 1994.

⁴ Giroux, Henry A.: Insurgent multiculturalism and the promise of pedagogy. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 325–343.

⁵ Vertovec, Steven: Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*, 19 (1), 1996. 49–69.

⁶ Turner, Terence: Anthropology and multiculturalism: What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology*, 8, 1993. 411–29.

⁷ Turner, 1993; Chicago Cultural Studies Group: Critical multiculturalism. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 114–39.

⁸ Delanty, Gerard: *Community*. London: Routledge, 2003.

⁹ Vertovec, Steven: Multimulticulturalisms. In: Martiniello, Marco (ed.): *Multicultural policies and the state*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 1998. 25–38.

keresztműében állnak. Mások szerint a multikulturalizmus a kormányzatok etnikai kisebbségekkel kapcsolatos oszd meg és uralkodj stratégiáját foglalja magában, amelyet az etnikai kisebbségi szervezetek finanszírozásért és politikai befolyásért folytatott versengése alakított. Megint mások pedig a félrevezető, jelképes és tárgyiasító közösségértelmezésre mutatnak rá, amely a közösségekre változatlan, társadalmilag kötött entitásokként gondol, és amely a multikulturalista ideológia velejárója. És persze vannak olyanok is, akik a multikulturalizmusban a kultúra fenntartására fektetett hangsúlyt kritizálják, amelynek az az ára, hogy a társadalmi-gazdasági deprivációra kevés szakpolitikai figyelem marad.

Ezen és a még frissebb kritikák (amelyekre később visszatérek) ellenére azonban a multikulturalizmus a legtöbb helyen sikeresen bennmaradt a közélet fősodrásban, sőt, a pluralista rendelkezések és a kulturális érzékenység igényének elfogadása (amelyet „politikai korrektségnek” gúnyolnak) elfogadottá és közhelyessé váltak. Az alábbi könyvcímek, melyek a multikulturalizmus (legalábbis ezen név alatti) csúcsának időszakából, a nyolcvanas-kilencvenes évekből származnak, jól mutatják, hogy a koncepció számos közpolitikai területet elért: Orvosi gyakorlat multikulturális társadalomban (1988), Tanácsadás és pszichoterápia: a multikulturális távlat (1993), A kábítószerhasználat kezelése a multikulturális társadalomban (1994), Marketing egy multikulturális világban (1995), Multikulturalizmus: büntetőjog (1991), és Multikulturális PR (1995). Az évszázad végére a multikulturalizmus jelen volt mindenütt a közbeszédben, a politikában és a gyakorlatban, és ennek eredményeként jutott a neves szociológus, Nathan Glazer arra a megfigyelésre, hogy „Most már mindannyian multikulturalisták vagyunk”.¹⁰

Szembefordulás a multikulturalizmussal

Noha a hatvanas évektől fogva mindig volt kritikai megközelítése a multikulturalizmusnak – sokszor a bevándorlók és kisebbségek cinkosának tartva azt –, a kilencvenes évek végére és a kétezres évek elejére nagyon komolyan megkérdőjeleződött a multikulturális politikák hatékonysága és értéke.

¹⁰ Glazer, Nathan: *We are all multiculturalists now*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Annak ellenére, hogy a multikulturalizmus a mainstream része lett, a kisebbségek iránti tisztelet és tolerancia növekedése korlátozott maradt: a diszkrimináció és a rasszizmus továbbélésének bizonyítékai mindennaposak maradtak, emellett Európában, Ausztráliában, Kanadában és máshol is előre tört a szélsőjobboldal, és népszerűek lettek a migrációellenes és populisták. A népszámlálások és egyéb felmérések több országban az etnikai kisebbségek (mostanra másod- és harmadgenerációs tagjai) egyenlőtlenségének mély és tartós mintázatait mutatták: alacsony iskolázottsági szint, magas munkanélküliség, alacsony státusú munkakörök, rossz minőségű lakhatás, rossz egészségügyi helyzet és alacsony társadalmi mobilitás jellemzik őket. Az Egyesült Királyságban, Németországban és máshol végzett felmérések azt mutatták, hogy a bevándorlók és az etnikai kisebbségek párhuzamos világokban élnek az őslakosok mellett, amelyet a lakóhelyi, iskolai, vallási és közösségi intézményi szegregáció, a különálló társadalmi hálózat és a különböző típusú szabadidő-eltöltés jellemez. A szakpolitika-alkotók attól tartottak, hogy ez a fajta elkülönülés táptalajul szolgál a szélsőségeknek; és ezt a feltevést támasztotta alá az a tény is, hogy a 2005-ös londoni merénylők az Egyesült Királyságban születtek és nevelkedtek.

A bevándorlásról számos, majdnem minden nyugati országban meglepően gyakori nyilvános diskurzus alakult ki: az „integráció megbukott”, és ezért nagymértékben a multikulturalizmus a felelős. A multikulturális politikáknak nem valami mást kellett volna eredményeznie? Kevésbé sikeres szélsőjobbot, a kisebbségek nagyobb társadalmi-gazdasági mobilitását, a társadalomhoz való tartozás nagyobb megélését?

A politikai jobboldalról a korábbi kritikák többsége ismételtelen megfogalmazódott: a multikulturalizmus az etnikai kisebbségeket szegregálja, és lebontja a közös értékeket és a nemzeti identitást. Ugyanakkor most már a politikai baloldalon is megjelent az új típusú kritika, miszerint a multikulturalizmus megszünteti a kölcsönös kötelezettségek és a jóléti államhoz való hozzájárulás iránti érzéket az emberekben. Ezt a fajta diskurzust az a logika köti össze, hogy (a) a multikulturalizmus megerősíti a látványos és megőrzött kulturális különbségeket, (b) ezek a különbségek a közösségek elkülönüléséhez vezetnek, (c) az elkülönülés pedig magával hozza a társadalmi-gazdasági mobilitás hiányát, a társadalmi kapcsolatok lerombolását, konfliktusalapot, valamint szélsőségeséget és akár

terrorizmuspotenciált is teremt. Ebben a logikában a multikulturalizmus kritikája a bevándorlók és etnikai közösségek kritikáját is magába foglalja. Az elgondolás alapján éppen ezeknek a közösségeknek a saját kulturális hagyományaik és az elkülönülő identitásuk fenntartására irányuló vágya – melyet a multikulturalizmus eszméje támogat – vezet a negatív következmények sorához. Valójában azonban a bevándorló és kisebbségi közösségek alacsony társadalmi-gazdasági státuszának újratermelődéséért számos strukturális körülmény, intézményi akadály és szakpolitikai kudarc a felelős. (Míg a szakértők és elemzők képesek több tényezőt számításba venni, addig a populáris médiának és sok politikusnak nemcsak, hogy ideje nincs erre, de érdekében sem áll, hogy az egyenlőtlenségek különböző formái mögött meghúzódó komplex folyamatokat és ok-okozati viszonyokat elemezze.)

Ily módon a többféle nemzeti oldal, az élesedő társadalmi helyzetek, bizonyos események és a reaktív közbeszéd közösen egy meglehetősen kiábrándító, sőt majdhogynem szinte romboló (noha eléggé karikírozott) képet festettek a multikulturalizmusról. Ezek mellett a fontos trendek mellett a globális migráció újabb mintázatai és a migránsok körében kialakuló néhány gyakorlat szintén olyan tényezőkké váltak, amelyek alapján a multikulturalizmus néhány aspektusát nem árt újragondolni.

„A superdiverzitás”

A 20. században a háború utáni migráció elsősorban azon személyek jelentős létszámban történő nemzetközi mozgását jelentette, akik a speciális munkaerőfelvétel vagy más, az alacsony vagy félig képzett munkaerő ellátását biztosító szabályozás miatt indultak útnak. Ez a Törökországból Németországba, Algériából Franciaországba, Mexikóból az USA-ba és Pakisztánból az Egyesült Királyságba való migrációt jelentette, és a legtöbb helyen az 1960-as évekre el is érte a csúcspontját. Miután a hetvenes években a családtagjaik is csatlakoztak a bevándorló munkásokhoz, explicit vagy implicit multikulturális politikák és struktúrák jelentek meg, hogy az egyre nagyobbá és szervezettebbé váló közösségeket megszólítsák.

Ma meglehetősen más helyzettel állunk szemben. Az elmúlt két évtizedben világszerte megnőtt a migránsok (beleértve a menekültek)

létszáma: jelenleg 214 millió fő körül járunk. Emellett – és ez fontos – ma több ember több származási helyről, több országon keresztül mozog több célországba.

Az 1950–1970-es évek nagy bevándorló csoportjaival összehasonlítva ma újabb, kisebb, átmeneti, társadalmilag jobban rétegzett, kevésbé szervezett és jogilag differenciáltabb bevándorló csoportok alkotják a globális migrációs folyamatokat. Ezek a komplex társadalmi formációk eddig kevés figyelmet kaptak általánosságban és a politikától is, utóbbi pedig még mindig a korábbi migrációs modelleken alapul. Viszont éppen az új típusú migráció formáinak megnövekedése változtatta meg radikálisan a befogadó országok társadalmi képét. Eljött az ideje, hogy mind a társadalomtudományban, mind a szakpolitika szintjén újraértékeljük a jelenbeli diverzitást.¹¹ A diverzitás új komplexitásának átdolgozott értelmezésével a diverzitással foglalkozó struktúrák és szakpolitikák – vagyis a multikulturalizmus – is átdolgozásra szorulnak.

A szuperdiverzitás megjelenése

Ahhoz, hogy jobban megértsük és teljeskörűbben kezelni tudjuk a kortárs, migráció által vezérelt diverzitást, a társadalomtudósoknak, a politikaalkotóknak, a gyakorlatban ezzel foglalkozóknak és a nyilvánosságnak további változókcal is számolnia kell. Ezen tényezők összjátéka jelenti a „szuperdiverzitás” fogalmát.¹²

A szuperdiverzitás fogalma a komplexitás olyan szintjét és fajtáját ragadja meg, amely túlmutat a migránsokat befogadó országok minden korábbi tapasztalatán. A bevándorló szuperdiverzitást a változók dinamikus kölcsönhatása különbözteti meg, beleértve a származási országot (amelybe beletartoznak olyan lehetséges alcsoportok, mint az etnicitás, a nyelv, a vallási hagyomány, a regionális és a helyi identitások, a kulturális értékek és gyakorlatok), a migrációs útvonalat (amely gyakran kapcsolódik a nemek által meghatározott folyamatokhoz, a sajátos társadalmi hálózatokhoz és a speciális munkaerőpiaci résekhez) és a jogi státuszukat (beleértve a

¹¹ L. Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity*. Göttingen: Max-Planck-Institute Working Paper WP 09–01, 2009.

¹² Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), 2007. 1024–54.

jogok és a korlátozások hierarchiáját meghatározó számtalan kategóriát). Az integráció kimenetelét ezek a változók együttesen befolyásolják olyan más faktorokkal együtt, mint a migránsok humán tőkéjét meghatározó tényezők (főként iskolai háttérük), a munkához való hozzáférésük (amely nem feltétlenül a migráns döntésén múlik), a lokalitás (elsősorban az anyagi helyzet, de más bevándorló vagy etnikai kisebbségek jelenléte is), valamint a helyi szervek és szolgáltatók által adott válaszok (amelyek gyakran korábbi, migránsokkal és kisebbségekkel kapcsolatos tapasztalatokon alapulnak).

A brit szuperdiverzitás mint minta

Az alábbiakban bemutatandó brit eset jól reprezentálja a közelmúltban számos migránst befogadó országban kialakult diverzifikációs folyamatokat, tendenciákat és jellemzőket.

A származási országok

Az új migráció egyik legfontosabb jellemzője a bevándorlók származási országainak sokfélesége. Ezen túlmenően az új és változatos származási országok nagy részének nincs konkrét történelmi – különösen gyarmati – kapcsolata az Egyesült Királysággal. Csak London lakossága 179 különböző országból származik. Sok esetben csak egy maroknyi ember van egy adott országból, de van 42 olyan ország, amelynek emigráns csoportjai több mint 10.000 személyből állnak, valamint további 12 különböző országból is 5.000 fölötti létszámú csoportokról beszélhetünk. Bár a származási ország adatai fontos mutatókat adhatnak a sokféleségről, a jelentősebb differenciálási formákból valójában többet elfedhetnek, mint amennyit feltárnak. Bármely országból származó csoporton belül a migránsok származási helyét, rokonságát, klán- vagy törzsi tagságát, politikai pártokat és mozgalmakat, valamint a kollektív hovatartozás egyéb kritériumait illetően fontos különbségek vannak az etnikai, vallási hovatartozási és vallásgyakorlási, illetve a regionális és helyi identitások között.

Nyelvek

A többnyelvűség terjedését az Egyesült Királyságban mind a társadalomtudósok, mind a politikai döntéshozók felismerték és foglalkoztak is vele többféleképpen, bár az utóbbiak gyakran vitathatatlanul nem megfelelő vagy nem pozitív módon nyúltak a kérdéshez. A többnyelvűsége sokan rutinszerű gyanakvással vagy gúnnal tekintenek, és sok kritika éri a közpénzeknek a széles körű fordítási szolgáltatásokra való felhasználását. Azonban most már gyakran büszkeséggel hirdetik (például a város sikeres 2012-es olimpiai pályázatában), hogy 300 nyelven beszélnek Londonban.

Vallások

Összességében elmondható, hogy az Egyesült Királyságba bevándorlók körében a kereszténység a fő vallás, kivéve az ázsiai kontinensen születetteket. Az Ázsiában született emberek az Egyesült Királyságban a legnagyobb valószínűséggel muszlimok, bár az indiaiak többsége hindu, valamint jelentős számban vannak köztük szikhiek is. Sokak számára a vallás nagyjából megfeleltethető a származási országnak – az írek és a jamaikaiak többnyire keresztények, a bangladesiek többnyire muzulmánok és így tovább –, de ennek ellenére ezek a kategóriák gyakran elhanyagolják az egyes világvallásokon belüli vallásgyakorlási hagyományok fontos változatait. Az iszlámot példaként véve gyakran rámutatnak arra, hogy az Egyesült Királyságban a dél-ázsiaiak által gyakorolt hiten belül számos különböző hagyomány van (deobandi, tablighi, barelvi és szufi rendek stb.). Ezek a variációk a többszörösükre nőnek, ha a most az Egyesült Királyságban élő, a világ minden tájáról származó muzulmánok eredetének spektrumát vesszük figyelembe (például nigériaiak, szomáliaiak, bosnyákok, afgánok, irakiak és malájok). Londonban a nemzetiség és a származási ország szempontjából a leginkább heterogén vallási csoport a muszlim, és legnagyobb közösségük, a bangladesiek részaránya mindössze 23,5 százalék. “Mekka után valószínűleg a londoni 607.083 fős muzulmán lakosság a legváltozatosabb a világon”.¹³

¹³ *The Guardian*, 2005. január 21.

Migrációs csatornák és bevándorló státuszok

A differenciálódás szociokulturális tengelyei, mint például a származási ország, az etnikai hovatartozás, a nyelv és a vallás, jelentősek a bevándorlók identitásának, interakciós mintáinak és a munkahelyekhez, a lakhatáshoz, a szolgáltatásokhoz és még sok máséhoz való – gyakran az ilyen tengelyek által meghatározott szociális hálózataikon keresztül történő – hozzáférésük formálásában. Azonban a migráció csatornáit és a számukra keletkezett számtalan jogi státusz gyakran ugyanannyira vagy még fontosabb szerepet játszik annak meghatározásában, hogy az emberek hogyan csoportosulnak, hol élnek, mennyi ideig maradhatnak, mennyi autonómiával rendelkeznek (vs. a munkáltató általi ellenőrzés), hogy a családjuk is csatlakozhat-e hozzájuk, milyen megélhetést tudnak vállalni és fenntartani, és milyen mértékben tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat és az erőforrásokat (beleértve az iskolákat, az egészségügyet, az oktatást, a szociális támogatásokat és az ezekhez hasonló „közpénzeket”). Ezért ezek a csatornák és státuszok, valamint a hozzájuk kapcsolódó jogok és korlátozások a szuperdiverzitás jelenlegi mintáinak és dinamikájának további – valójában alapvető – dimenzióját képezik. Az 1990-es években az Egyesült Királyságba bevándorlók növekvő növekedésével egyidejűleg bővült a migrációs csatornák és a bevándorlási státuszok száma és fajtája. Mindegyik meglehetősen speciális és törvényileg végrehajtható jogosultságokat, ellenőrzéseket, feltételeket és korlátozásokat tartalmaz. A legjelentősebbek a következő csatornák és státuszok:

- Munkások: 1993 és 2003 között az Egyesült Királyságban a külföldi munkavállalók száma nem kevesebb, mint 62%-kal nőtt, és 1.396.000 főre ugrott. A munkavállalók ilyen nagyszámú növekedése magába foglalja azokat a személyeket, akik többféle kategória- és kvótarendszer alapján érkeztek.

- Diákok: Az Egyesült Királyságba belépő külföldi diákok száma 2002-ben elérte a 369.000-et, majd 2003-ban 319.000-re csökkent. 2003-ban a nappali tagozatos felsőfokú hallgatók 38%-át nem uniós diákok adták.

- Házastársak és családtagok: Az Egyesült Királyságba érkező bevándorló házastársak és családtagok száma több mint a kétszeresére nőtt 1993 és 2003 között. Ez egy dominánsan női migrációs csatorna a többihez képest.

- Menedékkérők és menekültek: Az 1990-es évek során a menedékjog iránti kérelmek száma jelentősen nőtt az Egyesült Királyságban és egész Európában. Az Egyesült Királyságban benyújtott kérelmek száma (beleértve az eltartottakat is) 2002-re 103.100-ra nőtt az 1993-ban beadott 28.000 kérelemhez képest. Ez szintén egy nemek szerint meghatározott migrációs csatorna: 2003-ban a kérelmezők 69%-a férfi volt. A menedékkérők származása széleskörű: 2003-ban több mint 50 különböző nemzetiség köréből érkeztek be a kérelmek.

- Irreguláris, illegális vagy nem dokumentált migránsok: Ez a különböző nevekkal illetett kategória olyan emberekre vonatkozik, akiknek az országbeli tartózkodása titkos, vagy megtévesztő belépéssel, túltartózkodással vagy a vízum feltételeinek megszegésével jött létre. 2005-ben a belügyminisztérium 310.000 és 570.000 közöttire becsülte az illegális bevándorlók számát az Egyesült Királyságban.

- Új állampolgárok: Sok bevándorló teljes jogú állampolgárrá válik. Az 1990-es években évente mintegy 40.000 ember vált állampolgárrá. Ez a szám 2000 óta drámai mértékben emelkedett, 2004-ben pedig rekordszámú, 140.795 fő vált brit állampolgárrá. Ahhoz, hogy megértsük az Egyesült Királyságban a sokféleség természetét és dinamikáját, különös figyelmet kell fordítanunk a jogok, lehetőségek és korlátok rétegezett rendszerére, illetve a részleges és teljes körű tagságokra, amelyek egybeesnek a felsorolt és más bevándorló kategóriákkal.

Ezen túlmenően – és ez rámutat a szuperdiverzitás kulcsfontosságú jellemzőjére is – az azonos etnikai vagy nemzeti származású csoportokon belül nagyon eltérő státuszok léteznek.

Ezek a tények rámutatnak arra, hogy Nagy-Britanniában az egyes kisebbségi „közösségek” megértéséhez és megszólításához az egyszerű etnikai alapú megközelítések, amelyek a hagyományos multikulturalizmus számos modelljében és politikájában tetten érhetőek, elégtelenek, és gyakran nem megfelelőek a bevándorlók szükségleteinek kezeléséhez és beilleszkedésük vagy kizárásuk dinamikájának megértéséhez.

Nem

Az elmúlt 30 évben több nő emigrált az Egyesült Királyságba, mint férfi, de 1998 óta a férfiak dominálják az új migrációs áramlatokat. Ennek oka az lehet, hogy 1995-től kezdődően megfigyelhető egy általános eltolódás a nők orientálta családi migráció felől a férfiak által dominált, munkaalapú migrációs sémák felé. Emellett valószínűleg a menedékkérők beáramlásához is köthető a változás, hiszen többségük férfi.

Életkor

Az új bevándorló népességen belül a 25–44 éves korosztály aránya magasabb, a 16 év alattiak aránya pedig alacsonyabb, mint egy évtizeddel ezelőtt, ami talán szintén a családi migrációtól való eltolódást tükrözi. A különböző etnikai csoportok közötti korosztálybeli eltérések az eltérő termékenységi és halálozási, valamint migrációs mintákat tükrözik. Az új bevándorlók átlagéletkora 28 ami 11 évvel kevesebb, mint az Egyesült Királyságban született népesség 39 éves átlagéletkora.

Mind nemzeti, mind helyi szinten a politikai döntéshozók és tisztviselők folyamatosan szembesülnek azzal a feladattal, hogy újratervezzék gyakorlataikat azért, hogy a változó körülmények fényében a leghatékonyabbak legyenek (függetlenül attól, hogy ezek társadalmi-gazdasági, költségvetési vagy kormányzati stratégiai változások-e). Ugyanez érvényes a közösségi kohézióra, az integrációra, a kézben tartott migrációra és a letelepedésre vonatkozó politikák esetében is. Az etnikai kisebbségi szervezetekkel való kapcsolattartás, illetve kormányzati támogatásuk strukturái és módszerei évtizedek óta a brit multikulturalizmus gerincét képezik. Különösen helyi szinteken ezek gyakran fontos fórumként szolgáltak a tapasztalatok és szükségletek megosztására, a jó gyakorlatok kialakítására és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítására. A sokféleség számos dimenziójának fényében azonban ezek a strukturák és módok nem elégségesek a hatékony képviselőkhöz. A helyi önkormányzatok többsége ahhoz szokott hozzá, hogy korlátozott számú, nagy és jól szervezett egyesületekkel állnak kapcsolatban; most azonban sokkal több olyan csoport van, ami kisebb és kevésbé

jól szervezett, vagy akár teljesen szervezetlen. Kérdés, hogy ezek a struktúrák hány csoportot tudnak támogatni? És a helyi önkormányzatok hogyan kezeljék a csoportok belső diverzitását, főként pedig a csoporton belüli eltérő jogi státuszokat?

A már létező kisebbségi etnikai ügynökségek gyakran nem tudnak reagálni az újonnan érkezők igényeire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közösségi szervezeteknek már nincs helye a migráns csoportok és a helyi hatóságok vagy szolgáltatók közötti kapcsolatteremtésben. Az ilyen szervek továbbra is döntő fontosságúak a folyamatban, de reprezentativitásuk és látókörük tekintetében csak részben lehet őket relevánsnak tekinteni.

A bevándorló népesség növekvő mérete és egyre nagyobb komplexitása jelentős közszolgáltatási következményekkel jár. Az Egyesült Királyság helyi hatóságainak vezetői aggodalmuknak adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a közlekedési rendszerek, az iskolák és az egészségügyi szolgáltatások képesek-e az új igények kielégítésére. Az ilyen aggályok azt jelzik, hogy jelentős stratégiai váltásra van szükség számos szolgáltatási szektorban, ideértve a szükségletek felmérését, a tervezést, a költségvetést, a szolgáltatások üzembe helyezését, az együttműködő partnerek megtalálását, valamint a sokoldalú tapasztalatok szélesebb körű megismerését. Egy ilyen váltásnak az új diverzitásra vonatkozó alapvető információk gyűjtésével kell kezdődnie.

A transznacionalizmus

A tudósok és a politikai döntéshozók körében ma már széles körben elfogadott, hogy a transznacionalizmus, avagy a migránsok által a határokon átnyúló és az anyaországgal fenntartott kapcsolat jelensége a kortárs globalizáció körülményei között a migrációtól elválaszthatatlan. A fejlett technológiák, az utazás és a mobilitás alacsonyabb költségei, a telefonhívások, az internetkapcsolat és a műholdas televízió azt hozta magával, hogy a szétszóródott csoportok viszonylag könnyedén, szoros napi kapcsolatban maradhatnak egymással vagy a hazájukban, illetve más diaszpóráközösségekben zajló eseményekkel. Az emberek, a pénz, az erőforrások és az információk cseréjének, valamint az üzleti, vallási, társadalmi vagy politikai célú mobilitásnak a rendszeres és rutinszerű transznacionális gyakorlatai a diaszpóra hálózatokban gyakran biztosítják a közös

kollektív identitás fenntartását és erősítését. Emellett a több mint 25 éves multikulturális politika a nyugati, migráns befogadó országokban azt eredményezte, hogy széles körben elfogadottá vált, hogy a bevándorlók és leszármazottjaik fenntartják kulturálisan eltérő gyakorlataikat és diaszpóraidentitásukat.

Milyen következményekkel jár a transznacionális kapcsolatok fenntartása a bevándorlók integrációjára nézve? E kérdésre különféle válaszokat adtak, a transznacionalizmus és az integráció különböző módjait vizsgálták, és különböző vizsgálatok kísérelték meg a kapcsolódó folyamatok és jelenségek mérését vagy leképezését.

Az elmúlt száz év során mindenképpen, de talán a történelem egésze során a bevándorlók kapcsolatban álltak családjukkal, szervezetekkel és közösségekkel a származási helyükön és más diaszpórákötözésekben. Az elmúlt években a transznacionális bevonódottság kiterjedtsége és mértéke fokozódott a bevándorlók körében, elsősorban a megváltozott technológiák és a távközlési és utazási költségek csökkenése miatt. A fokozott transznacionalizmus lényegileg alakít át számos társadalmi, politikai és gazdasági struktúrát és gyakorlatot a migráns közösségekben világszerte mind a származási, mind a befogadó helyeken.

Természetesen nem minden migráns tartja fenn a transznacionális kötelek ugyanolyan mértékű vágyát vagy ugyanolyan típusát társadalmi, kulturális, gazdasági vagy politikai értelemben. Ezt nagymértékben befolyásolja számos olyan tényező, mint például a migránsok bevándorlási csatornája és jogi státusza (például a menekültek vagy a dokumentumok nélküli emberek nehezebben tudják fenntartani kapcsolataikat külföldön), migrációs és letelepedéstörténetük, közösségi struktúrájuk és nemi alapú kapcsolataik, a hazájuk politikai körülményei, gazdasági lehetőségeik és még sok egyéb tényező. Ez azt jelenti, hogy a bevándorlók körében a transznacionális gyakorlatok rendkívül sokrétűek a csoportokon belül és azok között (függetlenül attól, hogy származási országot, etnikai származást, bevándorlási kategóriát vagy bármely más kritériumot figyelembe veszünk-e), és ezáltal még egy jelentős szuperdiverzitás-réteget adnak a fentiekben bemutatottakhoz.

Sok bevándorló erős közösségi formákat alakít ki és tart fenn, de nem feltétlenül a saját településén élőkkel. Az összetartozás vagy a valahova tartozás legerősebb megélése a hazájukhoz vagy más helyekhez kötheti őket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem

integrálódnak az új környezetükbe. A valahova tartozás, a lojalitás és a kötődés érzése nem egy egyszeri helyszínhez köthető, zéró összegű játék részei. Ebből következik, hogy nem feltétlenül igaz, hogy minél inkább transznacionális egy egyén, annál kevésbé integrálódott, vagy megfordítva, minél kevésbé integrálódott, annál erősebbek a transznacionális kötődései.

Az empirikus kutatások kimutatták a transznacionalizmus és az integráció változatai közötti komplex kapcsolatot.¹⁴ A tudósok által elemzett és publikált különböző megállapítások kimutatták, hogy számos változó és korreláció közül a transznacionális részvétel módjai komplex és általában pozitív kapcsolatokat mutatnak az integrációs folyamatokkal.

Az pedig vitathatatlan tény, hogy a migránsok alkalmazkodnak mind a transznacionalizmus, mind az integráció tekintetében. A transznacionális kommunikáció, a kapcsolatok és cserék folyamatos és intenzív mintái mélyen befolyásolhatják a migránsok alkalmazkodásának módját – beleértve a pozitív vagy korlátozott integrációval kapcsolatos gyakorlatokat is – azáltal, hogy egyrészt különösen erős kapcsolódást vagy orientációt őriznek meg emberek vagy helyek felé, másrészt pedig fenntartják a származási helyhez való tartozás érzését. A mai bevándorlók körében ezen (különösen az olcsó telefonhívások és közlekedés által biztosított) jelenségek növekvő előfordulási gyakorisága valószínűleg hozzájárul a sok nyugati társadalmat érintő, szélesebb körű átalakulási folyamathoz, nevezetesen a többes identitás nyilvános elismeréséhez. Csakúgy, mint a korábbi időszakokban, a migránsok ma is erőteljesen kötődnek az anyaországukhoz és máshol élő közösségekhez, és most különböző módon fejezhetik ki és fejleszthetik ezt a kötődést.

Ugyanakkor az is világos, hogy az új bevándorlók új életet, megélhetést, társadalmi kapcsolatokat és politikai érdeklődést alakítanak ki a letelepedési helyükön. Nyilvánvaló, hogy a 2001.

¹⁴ Morawska, Ewa: Immigrant transnationalism and assimilation: a variety of combinations and the analytic strategy it suggests. In: Joppke, Christian – Morawska, Ewa (eds.): *Toward assimilation and citizenship*. Basingstoke: Palgrave, 2003. 133–76.; Smith, Robert: *Mexican New York: transnational lives of new immigrants*. Berkeley, CA: University of California Press, 2006; Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leekes, Arjen: Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6 (3), 2006. 285–308.; Vertovec, Steven: *Transnationalism*. London: Routledge, 2009.

szeptember 11-ét követő, a biztonságra fókuszáló korban a diaszpóraidentitásokra és a transznacionális kapcsolatokra sokan gyanakvóan tekintenek. Egyre nagyobb a félelem az ideológiai ötödik oszlopoktól, a terrorista alvősejtektől és más belső ellenségektől. És függetlenül attól a társadalomtudományi eredménytől, miszerint a migránsok transznacionalizmusa nem akadályozza az integrációt, a politikusok és a szélesebb közönség úgy látja, hogy az anyaországgal fenntartott kapcsolat azt jelenti, hogy a bevándorlók és az etnikai kisebbségek nem lettek részei – és nem is akarnak részei lenni – a befogadó társadalomnak. Ez a nézet, vegyítve az anti-multikulturalista trendekkel és a bevándorló szuperdiverzitás okozta új kihívásokkal, mindannyiunkat vitathatatlanul a poszt-multikulturalizmus korszakába sodort.

Poszt-multikulturalizmus?

Amint láttuk, a multikulturalizmust sokan és sokféle okból tekintik olyan fogalomnak vagy szakpolitikának, amely legitímálta a kulturálisan és fizikailag szeparálódott kisebbségi közösségekbe való visszavonulást. Akár igaz ez, akár nem, a kifejezéssel kapcsolatban ma sokan társadalmi szétesést okozó hatásokra asszociálnak. A gyakorlat alapján sokan úgy vélik, hogy a multikulturalizmus felerősíti a bevándorlók feltételezett vonakodását az integrációval kapcsolatban. Ezekre a problémákra válaszként, és egyfajta korrekciós intézkedéscsomagként, a világ különböző országai közösségi kohéziót elősegítő politikákat, erősebb nemzeti identitást és a bevándorlók kötelező integrációját kezdik bevezetni.

Franciaországban, Németországban, az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Szingapúrban és Ausztráliában a kormány állampolgársági kurzusokat és tesztekkel vezetett be a bevándorlóknak, amelyek megkövetelik a nemzeti állampolgársági ismeretek és a domináns kulturális normák és értékek elsajátítását. A kurzust és a tesztet sikeresen teljesítő bevándorlókat állampolgársági ceremóniával jutalmazzák, amelyek önmagukban a nemzeti hovatartozás szimbolikus emblémájaként szolgálnak.

Emellett több helyen vezetnek be komolyabb nyelvismereti elvárásokat is. Az újonnan érkezőknek az ország hivatalos nyelvének megfelelő szintű ismeretét kell bizonyítaniuk kötelező kurzusok elvégzésével és vizsgák letételével, gyakran még azelőtt, hogy

belépnének az országba. A nem elégséges nyelvismeretet különböző büntetésekkel sújtják.

Ilyen és egyéb módokon hárítják át, hogy a befogadó ország kulturális gyakorlatait elsajátításának kötelezettségét, és hogy bizonyítsák a befogadó országhoz való tartozásukat. A bevándorlók általában örömmel veszik a nyelvtanulási lehetőséget (amennyiben ezek anyagilag nem megterhelőek), és általánosságban elmondható, hogy nem zárkóznak el az integrációs kurzusoktól. A politikai döntéshozók ezekre az intézkedésekre a migránsok és etnikai kisebbségek társadalmi-gazdasági mobilitásának, a társadalmi feszültség elkerülésének, illetve általában a biztonság fenntartásának kulcsfontosságú biztosítékaként tekintenek. Az már bizonyítást nyert, hogy a jobb nyelvi készségek jobb munkalehetőségeket jelentenek,¹⁵ azt viszont még nem tudjuk, hogy a történelmet és kulturális értékeket tanító kötelező kurzusok és tesztek elősegítik-e a mobilitást.

Ezek az intézkedések a poszt-multikulturalizmus főbb elemeit képezik. De ez nem pusztán az asszimilációhoz való visszatérést jelenti (legalábbis nem úgy, ahogy az a 20. század első felére volt jellemző). Annak ellenére, hogy a konformitásra, a kohézióra, a nemzeti identitásra és a domináns kulturális értékekre nagy hangsúly helyeződik, gyakorlatilag minden olyan kontextusban, amelyben az új politikákat megvalósítják, a diverzitás jelentőségének és értékének elfogadása megjelenik és intézményesen meg is gyökeresedik. A közszférában – és egyre inkább az üzleti világban is – a diverzitás fogalma kulcsfontosságú a munkaerőfelvétel, a menedzsment és az egyenlő bánásmód szempontjából. Ily módon a poszt-multikulturális politika és diskurzus törekvése kétirányú: ötvözni az erős közös identitást és értékeket a kulturális (illetőleg a nemi-, szexualitás-, életkor- és fogyatékoság-alapú) különbségek elismerésével. Ahogy azt Desmond King írta, az USA-ban a modern amerikai nemzet a „poszt-multikulturalizmus” ideológiája: a csoportok különbözőségének széles körű elismerése ötvözve az állami küzdelemmel annak biztosítása érdekében, hogy a kormányzati politikák ne eredményezzenek a csoportok között hierarchikus felosztást faji, etnikai és nemzeti háttér alapján. Ez azért poszt-multikulturális, mert

¹⁵ Dustmann, Christian – Fabbri, Francesca: Language proficiency and labour market performance of immigrants in the UK. *Economic Journal, Royal Economic Society*, 113 (489), 2003. 695–717.

itt már meglehetősen visszafogottak azok az igények, amelyek a multikulturális agendában erőteljesen megjelentek.¹⁶

Ennek megfelelően több ország kormányát jelenleg is kihívás elé állítja az olyan poszt-multikulturális modellek keresése, amelyek valamiképpen ötvözik a baloldali (a sokszínűség megbecsülése, a társadalmi tőke erősítése, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentése) és a jobboldali (a nemzeti identitás erősítése, a versengő értékrendek marginalizálása vagy megszüntetése, és az új bevándorlás, mint eredendően megosztónak feltételezett folyamat korlátozása) napirendeket. Ahogy King mondja, a kihívás egy olyan állami ideológia, struktúrák és programok megalkotásában áll, amelyek „elég szélesek ahhoz, hogy erős csoportidentitásokat tudjanak megtartani az állampolgárság jogait és kötelezettségeit megőrző jogi kereten belül”.¹⁷

Ismét hangsúlyozom, hogy az Egyesült Királyság példaként szolgálhat a poszt-multikulturalista politikákhoz. Az olyan szakpolitikai dokumentumok, mint az *Esélyek növelése, a társadalom erősítése* (amelyet 2005-ben adott ki a Belügyminisztérium), azt mutatják, hogy a kormány egyidejűleg törekszik arra, hogy javítsa az élet esélyeit és csökkentse az etnikai kisebbségek közötti egyenlőtlenségeket (az oktatás, a munkahelyek, az egészségügy, a lakhatás és a rendfenntartás terén), és hogy támogassa a társadalmi összetartozást azáltal, hogy erősíti a civil társadalmon belüli összetartozás és részvétel érzését, és elősegíti a „kultúrák szélesebb körének jobb megértését, amelyek hozzájárulnak az ország erősségének növekedéséhez”. Ugyanakkor az Egyesült Királyság arra törekszik, hogy jobban integrálja a bevándorlókat azáltal, hogy az iskolai tantervekbe beilleszti az állampolgársági ismereteket, a bevándorlóknak kurzusokat biztosít a brit történelemről, szokásokról és közszolgáltatásokról, az angol nyelv elsajátításának fontosságát kiemelten kezeli, állampolgársági teszteket biztosít, és ünnepeket szervez az újonnan állampolgárságot szerzők számára, és esetleg az Állampolgárság Napját is megünnepli.

¹⁶ King, Desmond: Facing the future: America's post-multiculturalist trajectory. *Social Policy and Administration*, 39 (2), 2005. 116–29. 122.

¹⁷ King, 2005. 23.

Konklúzió

A világ különböző területein, ahol az elmúlt két-három évtizedben a multikulturalizmus valamilyen formája teret nyert magának, vannak olyan megfigyelők, akik közvetlenül a multikulturális politikákat okolják az integráció feltételezett bukásáért és azért, hogy az etnikai kisebbségek fenntartják kulturális gyakorlataikat és óhaza-orientációjukat. Érvelésük szerint a túl erős kulturális ragaszkodás és a származási hellyel fenntartott intenzív kapcsolat felelős a bevándorlók és leszármazottjaik szegényes körülményeiért. Azt vetítik előre, hogy a jelenlegi migrációs mintázatok mérete és sokfélesége további társadalmi összeomláshoz vezet, különösen, ha azt a multikulturális politikák is támogatják.

A multikulturalizmus azonban soha nem egyetlen vagy egyetlen típusú politikai, intézményi keretrendszerből vagy programból állt. Emellett a legtöbb multikulturális politikát nem abból a célból alkották meg, hogy gazdasági eredményt hozzon, vagy hogy a kisebbségi közösségek körében a különállás érzését ébressze fel, hanem azért, hogy a társadalmi nyilvánosságban széleskörű elfogadást és befogadást teremtsen.

A migráció és a kulturális sokféleség minden bizonnyal még sok évig a közéleti napirend élen fog maradni. Eközben a globális migráció mintái és folyamatai a szuperdiverzitás egyre több kontextusát teremtik meg, a migránsok erős diaszpóraidentitásokat és közvetlen transznacionális kapcsolatokat tartanak fenn hazájukkal. Az ilyen kérdésekre választ adó politikák és struktúrák iránti szükség akut. Ha a multikulturalizmus valóban megroppant, akkor valami másnak biztosan a helyére kell lépnie.

A legújabb multikulturális napirendek megjelenése természetesen nem jelenti azt, hogy a multikulturalizmus halott, pusztán a terminus vagy az „-izmus” tűnik annak. Egy politikus sem akarja, hogy az M-betűs szóval azonosítsák – kivéve talán Kanadát, ahol a multikulturalizmusnak továbbra is kiemelkedő szerepe van a nemzeti identitásban. A multikulturális évtizedek nyeresége még mindig evidens, kiváltképp az etnikai sokféleség értékének és eredményeinek széleskörű és mindennapos (vagy intézményesen mainstream-esített) elismerése szempontjából. Ez látható egyebek között az iskolákban, különböző szervezetekben és munkahelyeken is. Emellett sok helyen, és az anti-multikulturalizmus retorika ellenére is, a

közvéleménykutatások eredményei továbbra is nagyfokú tiszteletet mutatnak a sokszínűség iránt. Például az Eurobarometer nemrég megjegyezte, hogy „Az uniós polgárok majdnem háromnegyede úgy véli, hogy a különböző (etnikai, vallási vagy nemzeti) háttérrel rendelkező emberek gazdagítják országuk kulturális életét.”¹⁸

A fenti észrevételekre támaszkodva a következő poszt-multikulturális ajánlásokat lehet tenni (és sokat ezek közül az Egyesült Királyság Integrációs és Kohéziós Bizottságának, valamint az UNESCO friss, a kulturális sokféleségről szóló világhjelentéséhez is ajánlottak):

- Bár a sokszínűség fontos indikátoraira mutatnak rá, a származási országra vonatkozó adatok a különbözőségek jelentős formáit elfedhetik. Bármely adott országbeli csoporton belül fontos különbségek vannak az etnikai hovatartozás, a vallási hovatartozás és a vallásgyakorlás, a származási helyre vonatkozó regionális és helyi identitás tekintetében, az osztály- és társadalmi státuszban, rokonságban, klán- vagy törzsi tagságban, a politikai pártok és mozgalmak tekintetében és egyéb, a csoportos hovatartozás kritériumaiban. A bevándorló vagy etnikai kisebbségi csoportok leírásakor a felméréseknek, szakpolitikáknak és jelentéseknek több változót kellene figyelembe venniük.

- A közös etnicitásnál vagy a közös származási országnál a migráció csatornáit és a számtalan jogi státusz gyakran ugyanannyira, vagy még fontosabb szerepet játszik annak meghatározásában, hogy az emberek hogyan csoportosulnak, hol élnek, mennyi ideig maradhatnak, mennyi autonómiával rendelkeznek (vs. a munkáltató általi ellenőrzés), hogy a családjuk is csatlakozhat-e hozzájuk, milyen megélhetést tudnak vállalni és fenntartani, és milyen mértékben tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat és az erőforrásokat (beleértve az iskolákat, az egészségügyet, az oktatást, a szociális támogatásokat és az ezekhez hasonló „közpénzeket”). A bevándorló státusz nemcsak az egyénnek az államhoz, erőforrásaihoz és jogrendszeréhez, a munkaerőpiachoz és más struktúrákhoz való viszonyának meghatározásában döntő tényező, hanem fontos katalizátora a társadalmi tőke kialakulásának, illetve potenciális akadálya is lehet az átfogó társadalmi-gazdasági és etnikai kapcsolatok kialakulásának. A

¹⁸ European Commission: *Third annual report on migration and integration*. COM(2007)512 Final. Brussels: EC, 2007. 4.

jogi státuszt a társadalmi megkülönböztetés egyik kulcsfontosságú változójának kellene tekinteni.

- Egyre inkább felismert tény, hogy a migránsok különböző transznacionális gyakorlatokat folytatnak, például pénzt utalnak haza a származási országukba. Azonban nem minden migráns tartja fenn a transznacionális kötelékek ugyanolyan típusát társadalmi, kulturális, gazdasági vagy politikai értelemben. Ezt nagymértékben befolyásolja számos olyan tényező, mint például a migránsok bevándorlási csatornája és jogi státusza (például a menekültek vagy a dokumentumok nélküli emberek nehezebben tudják fenntartani kapcsolataikat külföldön), migrációs- és letelepedéstörténetük, közösségi struktúrájuk és nemi alapú kapcsolataik, a hazájuk politikai körülményei, gazdasági lehetőségeik és még sok egyéb tényező. Ez azt jelenti, hogy a bevándorlók körében a transznacionális gyakorlatok rendkívül sokrétűek a csoportokon belül és azok között (függetlenül attól, hogy származási országot, etnikai származást, bevándorlási kategóriát vagy bármely más kritériumot figyelembe veszünk-e). A politikai döntéshozóknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk ezekre a különbségekre.

- A valahova tartozás, a lojalitás és a kötődés érzései nem egy egyszerű nemzetállamhoz vagy társadalomhoz köthető, zéró összegű játék részei. Ebből következik, hogy nem feltétlenül igaz, hogy minél inkább transznacionális egy egyén, annál kevésbé integrálódott, vagy megfordítva, minél kevésbé integrálódott, annál erősebbek a transznacionális kötődései. Miközben a bevándorlók továbbra is erős szálakkal kötődnek hazájukhoz és máshol élő közösségeikhez, ma már ezeket a kapcsolatokat úgy képesek fenntartani és erősíteni, hogy közben új életet, megélhetést, társadalmi kapcsolatokat és politikai érdeklődést alakítanak ki a letelepedési helyükön. A politikusoknak, politikai döntéshozóknak, a médiának és egyéb közszereplőknek ezeket a tényeket figyelembe kellene venniük.

- Különböző vizsgálatokban gyakran egyértelmű, hogy a csoportos kapcsolatok szorosan függenek a helyi erőforrásokért és (az állami, az önkéntes vagy a közszféra) szolgáltatásokért folyó verseny meglététől vagy hiányától. Az etnikai csoportok közötti konfliktus hiánya gyakran a közösségek gazdasági klaszterekbe való elkülönülésének és a közforrásokra vonatkozó eltérő igényeiknek köszönhető. A politikai döntéshozóknak meg kellene vizsgálniuk, hogy az adott lépéseik nem okoznak-e nagyobb kárt a kisebbségeknek

azáltal, hogy versenyhelyzetet teremtenek a kisebbségi csoportok között.

- Az előítéletek lebontása és az interakció ösztönzése érdekében az egyéneket informálni kell egymás többes csoporttagságáról oly módon, hogy az elősegítse az inkluzivitást. Lehetővé kell tenni, hogy az emberek többes identitásukat kifejezhessék, ne csupán a vélelmezett etnikai identitásukat képviseljék.

- Tekintettel arra, hogy a legtöbb új bevándorló a bevándorlók vagy etnikai kisebbségek korábbi csoportjai által lakott helyekre költözik, a csoportok között sokféle interakció és integrációs folyamat következik be – nemcsak a hosszú ideje létező többségi közösségek tekintetében. Valójában sok bevándorló gyakran csak más bevándorlókkal vagy etnikai kisebbségekkel találkozik a lakóhelyén, és csak velük szocializálódnak vagy dolgoznak. Az ilyen típusú interakciókkal és folyamatokkal alig foglalkoznak a társadalomtudományi kutatások vagy a szakpolitika. A korábbi bevándorló és etnikai kisebbségi csoportokat támogatni kell az újonnan érkezők integrációjában nyújtott segítségükben.

- Az etnikai kisebbségi szervezetekkel való kapcsolattartás, illetve kormányzati támogatásuknak a strukturái és módszerei évtizedek óta a brit multikulturalizmus gerincét képezik. Különösen helyi szinteken ezek gyakran fontos fórumként szolgáltak a tapasztalatok és szükségletek megosztására, a jó gyakorlatok kialakítására és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítására. A sokféleség számos dimenziójának fényében azonban ezek a strukturák és módszerek nem elégségesek a hatékony képviselethez. A helyi önkormányzatok többsége ahhoz szokott hozzá, hogy korlátozott számú, nagy és jól szervezett egyesületekkel álljon kapcsolatban; most azonban sokkal több olyan csoport van, ami kisebb és kevésbé jól szervezett, vagy akár teljesen szervezetlen. Ezek a strukturák hány csoportot tudnak támogatni a migráció új számai és komplexitása fényében? A már létező kisebbségi etnikai ügynökségek gyakran nem tudnak reagálni az újonnan érkezők igényeire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közösségi szervezeteknek már nincs helye a migráns csoportok és a helyi hatóságok vagy szolgáltatók közötti kapcsolatteremtésben. Az ilyen szervek továbbra is döntő fontosságúak a folyamatban, de reprezentativitásuk és látókörük tekintetében csak részben lehet őket relevánsnak tekinteni.

- A népesség növekvő mérete és egyre nagyobb komplexitása jelentős közszolgáltatási következményekkel jár. Ezeknek egyike az, hogy jelentős stratégiai váltásra van szükség számos szolgáltatási szektorban, ideértve a szükségletek felmérését, a tervezést, a költségvetést, a szolgáltatások üzembe helyezését, az együttműködő partnerek megtalálását, valamint a sokoldalú tapasztalatok szélesebb körű megismerését. Egy ilyen váltásnak az új diverzitásra vonatkozó alapvető információk gyűjtésével kell kezdődnie. A létező intézkedések nem megfelelőek, sőt meg is béníthatják a szolgáltatásokat. Ráadásul nem létezik olyan egyszerű, tudásalapú képzés, amelyben a szolgáltatóknak bizonyos etnikai kisebbségek szokásait és értékeit tanítják meg, és amely felkészíti a szakembereket minden olyan kérdésre, amelyet az egyre növekvő sokszínűség teremt. Jobb megoldás az, ha általános készségeket sajátítunk el, amelyekkel rugalmasan lehet reagálni számos kulturális találkozásra.

- Annak érdekében, hogy elkerüljük a gyakori csapdát, miszerint az újonnan érkezőkkel csak a feltételezetten fix etnikai identitásuk alapján foglalkozunk, az új szuperdiverzitás tudatosításával a politikai döntéshozóknak és a szakembereknek figyelembe kell venniük az új bevándorlók sokféleségét (beleértve a többes identitást és a különbségek számos tengelyét, amelyek közül az etnicitás csak egy). A kapcsolódások és elkötelezettségek sokféleségének felismerése – például azonosulás azzal a településsel, ahol élnek – nagymértékben bizonyítja, hogy az etnikai kisebbségek sokkal jobban integrálódtak, mint ahogy azt gyakran feltételezik.

Elmondható, hogy az explicit multikulturális diskurzustól és a szakpolitikáktól való elfordulás nagyrészt azon alapult, hogy azok céljait és hatásait tévesen értelmezték.¹⁹ A helyettük hozott intézkedéseknek azonban nem kell az asszimilációra, az intoleranciára és a sovinizta nacionalizmus újjászületésére összpontosítaniuk. A társadalmi kohézió és a nemzeti identitás megfér a sokféleség közszférában való értékelése mellett, és olyan programok mellett is, amelyek felismerik és támogatják a kulturális hagyományokat és az intézményi struktúrákat az etnikai kisebbségi közösség képviselésének biztosítására. Mindezek pedig tudnak úgy működni, hogy nem hivatkoznak az M-betűs szóra. Így akármilyen legyen is a poszt-

¹⁹ Vertovec – Wessendorf, 2010.

multikulturális állapot, remélhetőleg nagyfokú érzékenységet foglal magában a kozmopolitizmusra, a mások iránti tiszteletre és a bevándorlók és leszármazottjaik számára biztosított társadalmi igazságosságra vonatkozóan.

Fordította Kovács Eszter

Felhasznált irodalom

Chicago Cultural Studies Group: Critical multiculturalism. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 114–39.

Delanty, Gerard: *Community*. London: Routledge, 2003.

Dustmann, Christian - Fabbri, Francesca: Language proficiency and labour market performance of immigrants in the UK. *Economic Journal, Royal Economic Society*, 113 (489), 2003. 695–717.

European Commission: *Third annual report on migration and integration*. COM(2007)512 Final. Brussels: EC, 2007

Giroux, Henry A.: Insurgent multiculturalism and the promise of pedagogy. In: Goldberg, David T. (ed): *Multiculturalism: a critical reader*. Oxford: Blackwell, 1994. 325–43.

Glazer, Nathan: *We are all multiculturalists now*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Hall, Stuart: *The multicultural question*. Pavis Papers in Social and Cultural Research, No. 4. Milton Keynes: Open University, 2001.

King, Desmond: Facing the future: America's post-multiculturalist trajectory. *Social Policy and Administration*, 39 (2), 2005. 116–29.

Morawska, Ewa: Immigrant transnationalism and assimilation: a variety of combinations and the analytic strategy it suggests. In: Joppke, Christian – Morawska, Ewa (eds.): *Toward assimilation and citizenship*. Basingstoke: Palgrave, 2003. 133–76.

Shohat, Ella – Stam, Robert: *Unthinking Eurocentrism: multiculturalism and the media*. New York: Routledge, 1994

- Smith, Robert: *Mexican New York: transnational lives of new immigrants*. Berkeley, CA: University of California Press, 2006.
- Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leekes, Arjen: Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6 (3), 2006. 285–308.
- The Guardian, 2005. január 21.
- Turner, Terence: Anthropology and multiculturalism: What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology*, 8, 1993. 411–29.
- Vertovec, Steven: Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*, 19 (1), 1996. 49–69.
- Vertovec, Steven: Multimulticulturalisms. In: Martiniello, Marco (ed.): *Multicultural policies and the state*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 1998. 25–38.
- Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), 2007. 1024–54.
- Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity*. Göttingen: Max-Planck-Institute Working Paper WP 09–01, 2009
- Vertovec, Steven: *Transnationalism*. London: Routledge, 2009
- Vertovec, Steven – Wessendorf, Susanne (eds.): *The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010.